

TONI POU PUJADAS (2023). *Jordi Sabater Pi: l'últim naturalista*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona – Universitat de Barcelona, 311 p. ISBN 978-84-9168-895-2.¹

L'objecte d'aquesta ressenya és el llibre d'en Toni Pou sobre Jordi Sabater Pi (2 d'agost de 1922 – 5 d'agost de 2009). Sabater va ser un científic de prestigi reconegut a nivell internacional, pioner en la introducció de l'etologia en l'àmbit de l'Estat espanyol. Però, potser, és més conegut per ser la persona que va portar al Parc Zoològic de Barcelona l'animal més famós de la seva història, el goril·la albi Floquet de Neu. La història de Sabater forma part de la història colonial barcelonina, catalana i espanyola en l'etapa del franquisme. Durant gairebé 30 anys, Sabater va participar en l'empresa colonial que va explotar els recursos de la Guinea Espanyola. En aquest context va treballar per l'Ajuntament de Barcelona com a responsable sobre el terreny del Centre d'Adaptació i d'Experimentació Animal d'Ikunde, una estació de recerca dirigida des del Parc Zoològic de Barcelona i situada a la regió continental de la colònia. Ikunde es va gestar amb l'objectiu principal de proveir d'animals el Zoo, de plantes el Servei de Parcs i Jardins i d'objectes etnològics i de ciències naturals el Museu Etnològic i Colonial. Precisament, el director del Zoo en aquell període, Antoni Jonch i Cuspinera, en va ser un dels principals impulsors. Sabater va tornar de Guinea convertit en un primatòleg i antropòleg expert en l'estudi de camp, amb contactes internacionals de primer ordre com, per exemple, els antropòlegs Harry L. Shapiro i Colin Groves, l'arqueòleg Desmond Clark i els primatòlegs Arthur Riopelle, Clyde Jones i Osman Hill.

Tot i que Sabater va ser un investigador molt important, fins ara no disposàvem de recerca sobre ell que no fos en clau hagiogràfica. En són exemples les dues biografies publicades (Bonnín, 1996; Tort & Tobaruela, 2003). Però, potser, l'exemple més rellevant és el relativa-

1. Aquesta ressenya és part del projecte de R+D+i PID2020-112514GB-C21, finançada per AEI/10.13039/501100011033.

ment recent documental sobre la seva vida i els seus descobriments emès pel programa *Sense ficció* de Televisió de Catalunya el 25 d'octubre de 2022 (Par, 2022), que invisibilitza tot el context colonial on va treballar i en què es va formar i reivindicar com a científic. En els 59 minuts que dura el documental no s'hi menciona, ni una sola vegada, cap de les paraules franquisme, dictadura, explotació o colonialisme.

No podem entendre la figura de Sabater sense conèixer el context en què va viure, a què es va dedicar i la xarxa de contactes que va construir. El llibre d'en Toni Pou pretén posar llum a aquest buit. Ofereix una perspectiva nova i detallada dels anys que Sabater va passar a l'Àfrica i, també, una visió global de la seva vida, centrada en la seva aventura vital i intel·lectual. Les fonts primàries utilitzades constitueixen el seu principal al·licient. L'autor reconstrueix la història de Sabater prenent com a base les cartes que va rebre i enviar durant els anys que va viure a l'Àfrica, des de 1940 fins a 1969, documents que estan custodiats al fons Jordi Sabater Pi de la Universitat de Barcelona. Aquestes fonts són un element importantíssim a nivell de l'anàlisi historiogràfica perquè, a part que ens ofereixen una imatge dels fets des de la visió dels seus protagonistes en el moment històric en què aquests es van produir, constitueixen una eina per entendre les relacions més o menys estretes que es van establir entre ells.

El primer capítol, «Aiguamolls, somnis i trinxeres (1922-1940)», està dedicat a la infantesa i adolescència de Sabater i s'hi tracta el despertar de la seva vocació naturalista, un dels eixos del llibre. El final del capítol coincideix amb la decisió de marxar a l'Àfrica a l'edat de 17 anys i en plena postguerra a Barcelona, on predominava la fam, la precarietat i la falta de feina.

El segon capítol, «Tambors i tatuatges (1940-1953)», relata la primera estada de Sabater a l'Àfrica, el temps que va passar a Barcelona i el posterior retorn a Guinea. Va ser en aquest període quan es va interessar per l'antropologia i va conèixer August Panyella Gómez en un curs sobre l'Àfrica impartit a l'Institut Francès de Barcelona. Panyella va ser director del Museu Etnològic i Colonial i una figura clau perquè, uns anys més tard, Sabater fos contractat per dirigir Ikunde. Quan va tornar a Guinea, Sabater va començar a teixir una extensa xarxa de contactes entre la població local que li va permetre dur a terme estudis antropològics i, també, obtenir objectes, capturar animals i identificar subjectes d'estudi. Això li va servir per establir molts contactes, com Panyella i Shapiro, als quals enviava objectes etnogràfics; o també, James P. Chapin, ornitòleg i conservador del Museu Americà d'Història Natural de Nova York, a qui va enviar centenars d'espècimens de l'ocell indicador de la mel mentre cercava l'espècie d'indicador de la mel cua de lira (*Melichneutes robustus*).

El tercer capítol, «El quadern de l'autodidacte (1953-1957)», relata el gir de Sabater cap a l'estudi de la primatologia i, especialment, dels gorilles de costa, un camp d'estudi on estava tot per fer. Chapin el va animar a fer-ho i el va posar en contacte amb investigadors com, per exemple, Adolph Hans Schultz i Osman Hill, que el van introduir en l'estudi de la

primatologia de camp. L'autor remarca que un altre incentiu va ser el projecte de l'Ajuntament de Barcelona de construir un camp d'aclimatació d'animals a Guinea, ja que Panyella li va proposar que en fos el director sobre el terreny. El llibre descriu les primeres expedicions de Sabater a la selva amb l'objectiu de veure goril·les, algunes de les quals va fer acompanyat de Lluís de Lassaletta Delclós, que es dedicava a la caça i a la compravenda d'animals.

El quart capítol, «Bindung - Ikunde - Barcelona (1957-1960)», està dedicat al projecte del jardí de Bindung, posteriorment anomenat centre d'Ikunde, sense obviar el seu objectiu principal: obtenir animals i, sobretot, goril·les per al Zoo de Barcelona. És remarcable la precarietat en què es va posar en funcionament. Al principi, Sabater no tenia contracte ni sou i es va haver de dedicar a la taxidèrmia per guanyar diners dissecant animals i venent-los a contactes internacionals. L'autor analitza, també, les relacions de Sabater amb els governants de la colònia com, per exemple, el sotsgovernador Manuel Cervera, que s'encarregava dels tràmits legals i administratius, redactava els permisos de caça i comerç d'animals, i amb qui va gestionar els tractes pel trasllat del centre al terreny d'Ikunde. Sabater va haver d'accedir als favors que li demanaven.

El cinquè capítol, «L'interès de tota forma de vida (1960-1965)», està dedicat a la recerca científica que Sabater va realitzar des d'Ikunde. En aquesta etapa va estudiar la granota goliat i la granota peluda i va identificar l'indicador de la mel cua de lira. Aquests èxits, juntament amb l'interès que havien despertat els seus treballs sobre els goril·les de costa, van portar-lo a defensar l'activitat investigadora d'Ikunde i això va generar tensions amb Jonch. L'autor analitza, també, la competència que hi havia en les captures i les conseqüències de l'explotació dels recursos de la colònia.

El sisè capítol, «La volta al món en vuitanta guinees (1965-1969)», analitza la relació que Sabater va establir amb Riopelle, qui era el director del Delta Regional Primate Research Center de la Universitat de Tulane, tenia contactes a la National Geographic Society i estava interessat a establir un camp base a Río Muni per fer recerca sobre primats. Fruit d'aquesta relació, Sabater va ser contractat per aquesta universitat i va obtenir una beca d'investigació que li va permetre dedicar-se a la recerca amb la participació dels americans. Tot i això, la precarietat i els estira-i-arronses amb Jonch van continuar presents. Aleshores es va produir un fet que va contribuir a millorar aquesta situació. L'octubre de 1966 Sabater va comprar Nfumu, el Floquet de Neu, a un caçador local i el va enviar a Barcelona. Uns mesos més tard, es va estabilitzar la seva relació laboral amb la institució. El període final de la descolonització de la Guinea espanyola va coincidir amb un dels descobriments més fascinants de Sabater, els bastons d'Okorobikó, que el va encaminar a centrar la seva recerca en la cultura i l'ús d'eines dels ximpanzés.

El setè capítol, «Aculturació del naturalista (1969-1985)», tracta la situació que va viure Sabater en tornar a Barcelona, on es va incorporar a la plantilla del parc zoològic. L'autor analitza els problemes que va haver de superar per la manca de titulació universitària. Saba-

ter encara va necessitar una dècada per entrar al món acadèmic, tot i haver publicat articles en revistes tan rellevants com *Nature* o *Primates* de la Universitat de Kyoto i haver gaudit de beques de la National Geographic Society per realitzar estudis sobre primats, una d'elles convidat per Dian Fossey al campament situat als volcans Virunga, a Ruanda.

El darrer capítol, «Substrat biològic (1985-2009)», tracta sobre la darrera etapa de la seva vida. Coincidint amb la jubilació de Jonch i la privatització del parc zoològic, Sabater es va desvincular de la institució per dedicar-se exclusivament a les tasques acadèmiques com a professor titular. Un dels punts més interessants del capítol és l'anàlisi de la figura de Sabater als anys noranta des del punt de vista acadèmic i mediàtic.

Així, la major part del llibre està dedicat a l'etapa africana de Sabater. I és aquí on recau el seu principal interès. Una etapa complexa que Sabater va viure des del bàndol dels colonitzadors. Però, a diferència dels treballs anteriors sobre Sabater, l'autor ho entoma amb dignitat i no ho invisibilitza, sinó tot el contrari, i això fa que hagi de gestionar la història d'un passat que és incòmode. Per exemple, es fa molt evident quan reconstrueix les activitats que Sabater va realitzar com a responsable d'Ikunde. Activitats com la compra d'animals per enviar-los al zoo de Barcelona, les expedicions per caçar o capturar animals, o la caça d'animals per dissecar-los i vendre'n els esquelets i els cranis, sobretot de primats. A més, això aflora un altre problema perquè aquestes activitats semblen incongruents amb l'eix de la vocació naturalista, que postula Sabater com una persona amant de qualsevol forma de vida. Llavors, com és que matava tots aquests animals? Com és que comprava animals per tancar-los en un zoològic, en una gàbia? Com ho podia fer si s'estimava qualsevol forma de vida? Aquesta tensió, de fet, està present al llarg de tota l'etapa africana i l'autor la gestiona amb elegància al·legant que, en el fons, Sabater era un més a Guinea, on els occidentals com ell entenien la colònia com una font de riquesa de la qual es podien servir a plaer. Segons l'autor, a conseqüència d'aquestes activitats, Sabater tenia un sentiment de culpabilitat que el va portar, unes dècades més tard, a defensar la protecció dels primats i, en particular, dels gorilles, i fins i tot a promoure un discurs crític sobre els parcs zoològics.

Potser, seria necessari aprofundir en l'anàlisi sobre les tensions entre Sabater i Jonch per les activitats d'Ikunde. L'autor les descriu com el resultat de punts de vista antagònics. Mostra Sabater com a defensor de la recerca, buscant i exigint recursos per poder-la portar a terme. En contraposició, Jonch li exigia que es dedicqués a les captures d'animals i, almenys inicialment, no va veure amb bons ulls les relacions que Sabater va establir amb els americans perquè ho va fer a títol personal i, per tant, l'objecte de la relació va ser el mateix Sabater i no pas la institució. Segurament, tot això va ser una mica més complex i és possible que aquest resultat sigui conseqüència de les fonts utilitzades que mostren, més aviat, el punt de vista de Sabater. Un cop van obtenir el Floquet de Neu es va dur a terme un programa d'estudi sobre els primats del Zoo dirigit per Riopelle i això va permetre que la institució participés en projectes de recerca internacionals, i una mica més tard, a la dècada dels setanta, Jonch va impulsar la creació del Centre de Biologia Aplicada i Primatologia amb

què pretenia vehicular les activitats educatives i investigadores de la institució. Precisament, els primers cursos que Sabater va impartir sobre etologia es van oferir a través d'aquest centre. Per tot això, caldria estudiar les relacions que es van establir entre Jonch, Riopelle i Sabater, i també la participació de Sabater en el centre de Biologia. Però, potser, això ja és una altra història.

Aquest llibre és important perquè aporta una reconstrucció històrica, resultat de l'anàlisi historiogràfica, dels anys que Sabater va viure a l'Àfrica, el període en què es va formar i es va reivindicar com a científic de primer nivell. El llibre conté, també, un recull d'històries sobre la colonització de la Guinea Espanyola i ens ofereix històries noves sobre el centre d'Ikunde des del punt de vista d'un dels seus protagonistes, de qui ho va viure en primera persona des de la mateixa colònia. Per tot això, és, també, una contribució a la descolonització de la història de la Guinea Espanyola.

Referències

BONNÍN, P. (1996), *Jordi Sabater i Pi*, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca.

PAR, A. (2022), *Maa-yiem*, l'extraordinària història de Jordi Sabater Pi. Emès per TV3 en el programa Sen-

se ficció el 25 d'octubre de 2022 <https://www.ccma.cat/tv3/alacarta/sense-ficcio/maa-yiem-lextraordinaria-historia-de-jordi-sabater-pi/video/6182089/>

TORT I DONADA, J.; TOBARUELA I MARTÍNEZ, P. (2003), *Okorobikó: una biografia de Jordi Sabater Pi*, Barcelona, Edicions de la Magrana.

Josep Maria Reyné Vergeli

Institut d'Història de la Ciència, Universitat Autònoma de Barcelona (iHC-UAB)

ORCID: 0000-0003-2144-3997